

EGY ELVETÉLT ÖRÖKLÉSI JOGI REFORMKÍSÉRLET: A HITBIZOMÁNYI KISBIRTOK

FREY DÓRA

JOG.
történet

ELTE ÁJK

JOGTÖRTÉNETI KUTATÁSOK

A SZERZŐ:

FREY DÓRA

ANDRÁSSY GYULA BUDAPESTI
NÉMET NYELVÜ EGYETEM

EGYETEMI ADJUNKTUS

DORA.FREY@AUB.EU

2025. november 10.

Az 1936 májusában kihirdetett 1936:11. tc. „a családi hitbizománnyól és a hitbizományi kisbirtokról” címet viselte, és a birtokviszonyok lehetséges változását vetítette előre. A családi hitbizománnyok vagyonának egy részét felszabadította a köttöttségek alól, korlátozta a hitbizománnyok létesítését, „a földbirtok helyes eloszlásához, a népesedés előmozdításához s a magasabb társadalompolitikai céloktól irányított nemzeti termeléshez fűződő egyetemes nemzeti érdek” védelmében. Az elsődleges cél a köttöt birtokok elidegenítésének lehetővé tétele volt, részben a súlyos pénzügyi és gazdasági gondokkal küzdő birtokosok, részben pedig a termőföldek tulajdonviszonyainak lehetséges átalakítása érdekében.

Ugyanez a törvény szabályozta egy új jogintézmény, az úgynevezett hitbizományi kisbirtok alapítását. A törvény szerint legalább 30 kat. hold területű földbirtok, hozzá tartozó lakó-

ház és leltárba vett „élő és holt felszerelés” esetén volt létesíthető, amennyiben a meglévő földterület biztosította egy család megélhetését. Az utódlásra az alapító vagy testvére leszármazói voltak jogosultak az elsőszülöttség rendje szerint. Az öröklésre nem jogosult családtagok a kisbirtok jövedelméből megfelelő tartást kaptak, ugyanakkor kötelesek voltak a birtokon ezért a hitbizományi birtokos vezetése mellett munkát végezni. Az alapítást a végrendelet formai követelményeinek megfelelően kellett írásba foglalni és a vármegyei közigazgatási bizottság gazdasági albizottságának kellett jóváhagyni.

De miért is volt szükség a paraszti birtokok öröklését - önkéntes alapon - átalakító jogintézményre? Az egyik ok az ország több területén megfigyelhető úgynevezett egykésítés, vagyis a kisbirtokos földművelő családok körében megfigyelhető születéskorlátozás volt, amelynek eredményeképpen a családok csak egy (esetleg két) gyermeket vállaltak. A jelenségére már a 19. század végén, 20. század elején felfigyeltek az érintett területeken tevékenykedő vármegyei és járási tisztviselők, az egykésítő közösségek lelkészei, illetve a népesedési keresésekkel foglalkozó statisztikusok, szociológusok is. Az egyik első adat a születéskorlátozásról a 19. század közepéről származik, Höblig Miksa Baranya vármegyei tisztiorvos jelentéséből.¹

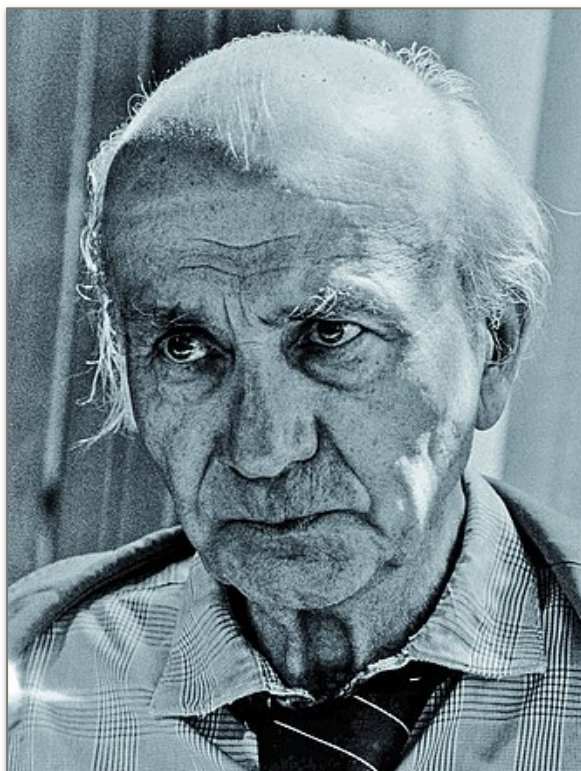
Az 1920-as évek végétől ismét az érdeklődés homlokterébe került a kérdés, elsősorban a Dél-Dunántúli egykésítő vidékei, például a Sárköz vagy az Ormánság kapcsán. Élénk vita alakult ki a sajtóban, a tudományos közéletben, illetve a kor vezető fővárosi és helyi értelmiségi köreiből. A vita résztvevői egyrészt a vármegyei-járási közigazgatásban a jelenségről közvetlen ta-

pasztalatot szerzett tisztviselők voltak, például Simonits Elemér Tolna vármegye egykori alispánja.²

Másrészt az egykés falvakban tevékenykedő református lelkészek, közöttük az utókor által elsősorban klasszika-filológusként ismert Fülep Lajos és mások tematizálták a kérdést, részben a református egyházi sajtóban, részben országos sajtóorgánumban. A református lelkészek voltak azok, akik valóban testközelből látták és érzékelték az egykésítést és annak hatásait, a folyamatosan fogyó gyülekezeteket, az „angyalcsinálást”, vagyis magzatelhajtás következményeit, az alacsony születésszámot és a szakszerűtlenül elvégzett beavatkozásba belehaló fiatal nőket.³ Bekapcsolódtak a vitába szociológusok és demográfusok, köztük a Központi Statisztikai Hivatal szakemberei, illetve a népi írók körének tagjai is.

Az egyke okaira számos különböző elmélet született, de kortársak jól látták, hogy nem a szegénység volt az egyke elsőszámú oka, hanem az attól való félelem.⁴ Az igazán szegények nem egykészték, a napszámból élők, az uradalmi cselédek körében nem volt gyakorlat a születéskorlátozás, inkább több gyermeket vállaltak, részint a magas gyermekhalandóság, részint a család hasznosítható munkerejének növelése miatt. A földdel rendelkezők viszont félték a föld elaprózódásától, és az azzal járó elszegényedéstől.

A megoldási javaslatok az egykésítés megelőzésére, és ezzel a magyarság fogyatkozásának megállítására nem késtek: három fő követelést követhetünk nyomon: a földbirtokreform (nagybirtok korlátozása - felosztása), telepítések végrehajtása, valamint az öröklési rend megváltoztatása.

Az öröklési jog megváltoztatása terén az egyik javaslat szerint a német eredetű törzsöröklés⁵ rendszerét kellett volna bevezetni. A magyarországi német lakosságra nem volt jellemző az egykézés, ennek okait a kortársak az eltérő, az ún. törzsöröklés rendjében látták, amely szerint az egyik gyermek örökölte a szülői házat és a földet, és vitte tovább a gazdaságot.⁶ Abban nem volt egységes a jogszokás, hogy a legidősebb, a legfiatalabb, vagy a leginkább alkalmasnak tűnő fiú örökölt.⁷ A birtok továbbadásának ezen rendje sok esetben nem is örökléssel valósult meg, hanem a szülők még életükben átadták a földeket és a gazdaság vezetését. Ez különösen azért volt fontos, mert ha a szülők halálakor volt kiskorú örökös, az árvaszékek nem fogadták el a törzsöröklést, hanem ragaszkodtak a magyar jogban főszabályként érvényesülő fejenkénti örökléshez.⁸ A törzsöröklés nem jelentette a többi testvér kismizését: a lányokat megfelelően ki kellett házítani, a fiútestvéreket pedig anyagi ellátételezésben részesíteni: földet öröklő fiú testvéreit „kifizette a házból” (németül „aus dem Haus bezahlt”).⁹ A törzsöröklés honi bevezetésének kritikái szerint az nem lett volna ösztönző erő a lakosságszám növelésére, hiszen a másod- és harmadszülött gyermekek így föld nélkül maradtak volna, a magyar faluközösségekben pedig csak a birtokos gazdák számítottak teljes jogú tagoknak.

Illyés Gyula, az egykézéssel erősen érintett Dél-Dunántúlról származó író, aki Pusztulás című útirajzával a szélesebb nyilvánosság előtt is ismertette az egykézés kérdését, a következő javaslattal élt: „A tervezet röviden ez: készítették egy új örökösödési törvényt, melynek értelmében minden öröklődő birtok legalább négy részre oszlik; ha az örökhagyónak négy

gyermek van, azok egyenlő részben öröklők; ha három van, csak háromnegyed részét, ha kettő van, csak a felét, ha egy, csak egy negyedét: a többi az államra száll vissza. Ha egyetlen gyermek sincs, az egész az államra száll, amely köteles azonnal új telepéseknek átadni.”¹⁰

A javaslatot támogatók szerint ez motiválta volna a birtokos parasztságot az egyke mellőzésére, és családonként 3-4 gyermek vállalására, érdekeltté tette volna őket a gyermekek felnevelésében – csak így örökölték volna az ő birtokaikat. Természetesen ez a javaslat is tartalmazott földreformot – hiszen a kisebb birtokok négyfelé osztása életképtelen törzseparcellákat eredményezett volna – ezt kritikái nem is mulasztották el. Illyés szemére vetni. Bár számos értelmiségi, sőt egyes politikusok is követelték, illetve ígérték az öröklési rend reformja nem valósult meg, sem az Illyés javasolta módon, sem a törzsöröklés bevezetésével.

Megszületett viszont a fent említett 1936:11. tv és vele a hitbizományi kisbirtok intézménye. A törvényt már hatálybalépése előtt is számos kritika érte, egyrészt, mert továbbra is fenntartotta a családi hitbizomány eddigre sokak által meghaladottnak tekintett intézményét, de a bírálatok keresztüztébe került maga a hitbizományi kisbirtok is. Egyesek egyenesen az „egyke törvényesítésének” tartották, illetve arra alkalmasnak, hogy az eddig nem egykezőket is ebbe az irányba terelje.¹¹ Valóban megteremtődött vele elvben a jogi eszköz a paraszti kisbirtok elaprózódásának megállítására, de mivel alapítása önkéntes volt, nem válthatott valódi eszközzé a birtokszerkezet megőrzésében, rövidtávon semmiképp sem. A felnőtt családtagok számára az igen általánosan megfogalmazott

„megfelelő tartás” kötelezettsége és a hitbizományi birtokos irányítása mellett végzett munka kiszolgáltatott helyzetet eredményezett volna – egy hitbizományi kisbirtokon munkát végző családtag a gazdasági cselédekkel került volna egy sorba, illetve még náluk is rosszabb helyzetbe, hiszen előbbieknél szerződésben rögzített járandóságai voltak. Sok kritika érte a jogintézményt, amiért semmilyen tekintetben nem vette figyelembe a magyar falusi lakosság mentalitását és az általuk gyakorolt jogszokásokat.¹² A vidéki népesség, amely hagyományosan nagyon óvatosan fogadott minden lehetséges változást valóban nem fogadta el a törvény adta új lehetőséget, nincs adatunk arra vonatkozólag, hogy alakult volna hitbizományi kisbirtok,¹³ sok birtokos valószínűleg nem is tudott az intézményről. Az 1945-től bekövetkező gyökeres társadalmi változások, illetve a mezőgazdaság 1950-es évekbeli kollektivizálása pedig végképp okafogyottá tették ezt a „halva született” jogintézményt.

Hivatkozások:

- Hölbling Miksa: Baranya vármegyének orvosi helyirata, Pécs, 1845. Kiadó nélkül.
- Simonits Elemér: *Az egyke demológiája*, Budapest, 1936. Szerzői kiadás.
- Illyés Gyula: Pusztulás, *Nyugat*, 1933/17–18. 189–205. p.
- Kiss Géza: Az egyke okai. In: Kiss Géza: *A lélek harangja. Válogatott írások*, Budapest, 1984. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 106–116. p.
- Nagy Janka Teodóra: Interetnikus kapcsolatok a Völgyességben. In: Szita László – Szóts Zoltán (szerk.): *A Völgyesség ezeregy száz éve az életmód és a kultúra változásainak tükrében*. Bonyhád, 1996. Völgyégi Múzeum, 221. p.
- Tárkány Szűcs Ernő: Jogi népszokások parasztságunk

öröklési rendjében (1700–1945), *Agrártörténeti Szemle* 1980/3–4. 305. p.

⁷ Mattyasovszky Miklós: Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás, Budapest, 1904.

Eggenberger, 335. p.

⁸ Mattyasovszky 1904. 406. p.

⁹ Mecseknádasdon (korábban Püspöknádasd) használt kifejezés. Idézi: Solymár Imre: Gazdaságcentrikus értékrend, gazdasági magatartás. Adalékok a dél-dunántúli németek mentalitástörténetéhez. In: Szita László (szerk.): *Baranyai Történetírás 1990/1991. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*, Pécs, 1992. Baranya Megyei Levéltár, 380. p.

¹⁰ Illyés 1933. 202. p.

¹¹ Rácz Lajos: Birtokpolitikai reformjavaslatok.

Társadalomtudomány. 1935. 274. p.

¹² Nagy József: Hitbizományok Magyarországon a 20. században, *Acta Acad. Paed. Agriensis, Sectio Historiae* XXXVI 2007. 310. p.

¹³ Nagy 2007. 311. p.

Képek elérhetősége:

1. oldal: Illyés Gyula. Bahget Iskander felvétele.
Forrás: <https://iskander.hu/portrek>. Letöltve: 2025. november 10.